

На правах рукопису

ТОКОВЕНКО Олександр Сергійович

ЕВОЛЮЦІЙНА ЕПІСТЕМОЛОГІЯ:
ІСТОРІЯ, СУЧАСНЕ СТАНОВИЩЕ,
ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ

09.00.03 — історія філософії

АВТОРЕФЕРАТ

дисертації на здобуття наукового ступеня
доктора філософських наук

Дисертацією є рукопис

Робота виконана на кафедрі історії зарубіжної філософії
Дніпровського університету імені Тараса Шевченка

Офіційні опоненти: доктор філософських наук, професор
БЕРНІКОВ Марат Миколайович
доктор філософських наук, професор
ЗАІЧЕНКО Георгій Антонович
доктор філософських наук, професор
ТАБАЧКОВСЬКИЙ Вітадій Георгійович

Провідна організація: Державна Академія легкої промисловості України (м. Київ)

Захист відбудеться " 3 " листопада 1994 р. о 13 годині на засіданні спеціалізованої ради Д 053.24.06 при Дніпропетровському державному університеті за адресою: 320065, ДСП, м. Дніпропетровськ, пр-т Гагаріна, 72, університет, корп. 1, ауд. 307.

З дисертацією можна ознайомитися у науковій бібліотеці Дніпропетровського державного університету.

Автореферат розіслано " 30 " вересня 1994 р.

Вчений секретар
спеціалізованої ради

А. В. Шляхов

ЛНБ ім. В. Стефаника
АН України

ЛНБ України ім. В. Стефаника

00777044 (Т)

ЗАГАЛЬНА ХАРАКТЕРИСТИКА ДОСЛІДЖЕННЯ

Актуальність дослідження. Питання відносно того, що ж відбувається з світовою філософською думкою на межі ХХ і ХХІ століть, які особливості її сучасного стану і можливі перспективи розвитку, у всій своїй повноті стоїть перед дослідниками, які працюють в різних філософських школах і традиціях. Відповідь на це питання багато в чому обумовлена розумінням місця і ролі в світовому філософському процесі нових філософських дисциплін, які ставлять своєю метою перегляд усталених, традиційних філософських уявлень. Особливу увагу з цього приводу заслуговує еволюційна епістемологія.

Ця філософська дисципліна ще досить молода. Активна розробка еволюційно-епістемологічної проблематики почалася з середини 70-х років і досягла своєї вершини наприкінці 80-х - початку 90-х років. На відміну від багатьох інших сучасних філософських шкіл і напрямків, еволюційна епістемологія бере свій розвиток як в англо-американській аналітичній традиції /Д. Кемпбелл, К. Поппер, У. Бартлі, Д. Радницькі, Г. Шлоткін, Д. Халл, Р. Левонгін та інші/, так і в австро-німецькій епістемологічній традиції /К. Лоренц, Р. Рідль, Р. Каспар, Г. Болдмер, Ф. Вукетич, В. Каллебаут та інші/. Крім того, розробка еволюційно-епістемологічної проблематики виходить за межі філософського аналізу і стає предметом розгляду багатьох природничих дисциплін /етології, еволюційної біології, лінгвістики, психології розвитку та інших/.

Бурхливий ріст інтересу до еволюційно-епістемологічної проблематики, її міждисциплінарний характер послужили приво-

дом для розповсюдження в західній філософській літературі тверджень про виникнення в особі еволюційної епістемології нової філософської парадигми. Більш того, враховуючи багатоаспектний характер еволюційної епістемології, її оцінюють як нову мультипарадигмальну дослідницьку програму, яка охоплює широкий спектр філософських, природничих і культурологічних проблем.

Мультипарадигмальна еволюційно-епістемологічна програма являє собою для дослідника, з одного боку, значні труднощі через відсутність єдиних критеріїв оцінки її норм і положень, наявності різних підходів до основоположних принципів, концептуального апарату і т. д., а з іншого боку, в силу тієї ж відсутності заостреності, догматичності, можливості вивести на обговорення нестандартні положення, дослідження даного філософського напрямку виявляє плідну підставу для його раціональних реконструкцій без побоювань вступити в протиріччя з загальновагомими і загальноприйнятими нормами і стандартами, що крім всього іншого, відкриває широкий простір і для заснованих на подібних раціональних реконструкціях можливостей внесення нововведень в теоретичну структуру еволюційної епістемології.

Особливий інтерес розробка еволюційно-епістемологічної проблематики представляє у зв'язку з тим, що вона відкриває можливості переоцінки і переосмислення поширених в недалекому минулому підходів до розгляду епістемологічних проблем. Це стосується перш за все постпозитивістської методології науки. Питання відносно того, яке місце посідає постпозитивізм в еволюції епістемологічної думки, в чому полягають причини його бурхливого розвитку і занепаду, проявляється

при розгляді закономірностей розвитку постпозитивізму в контексті еволюційно-епістемологічних ідей.

Усвідомлення закономірностей генезису даного філософського напрямку, основних тенденцій його сучасного стану поза суто аналітичними задачами ставить дослідника перед необхідністю виявлення пріоритетних напрямків майбутнього розвитку еволюційної епістемології, а це, в свою чергу, припускає вироблення нових підходів до епістемологічних проблем. При цьому слід вважати, що спектр оцінок еволюційної епістемології в сучасній західній філософській літературі надзвичайно великий: від її абсолютизації до повного заперечення. Дискусії з приводу місця і ролі еволюційної епістемології в сучасній філософській думці і її перспективах стали предметом розгляду численних монографій, статей, з її проблематики проводяться міжнародні конференції, симпозиуми і т. ін.

На великий жаль ця активна філософська дискусія пройшла повз сторінки вітчизняних філософських видань. Викликає подив майже повна відсутність інформації про специфіку еволюційної епістемології, її проблематики в нашій літературі. Заповнити подібну прогалину і одночасно внести свій внесок в розробку еволюційно-епістемологічної проблематики покликана дана праця.

Стан розроблення проблеми. Сучасний стан розроблення еволюційно-епістемологічної думки в західній філософській літературі характеризується наявністю багатоманітності підходів і точок зору на різні аспекти цієї різноманітної проблематики, котра є об'єктом дослідження цієї філософської дисципліни. Її основна особливість обумовлена цілим рядом фак-

торів. При оцінці ступеня розробки еволюційно-епістемологічної проблематики необхідно враховувати, що концептуальний апарат цієї дисципліни на сучасний момент знаходиться в стані свого становлення, при цьому багато з її основоположних принципів отримують різну, подекуди суперечливу інтерпретацію. Крім того, слід брати до уваги те, що еволюційна епістемологія викликає значний інтерес з боку природничих дисциплін, які привнесли в епістемологічну проблематику при-
таманні їм особливості. Своєрідність аналізу сучасного стану еволюційно-епістемологічної думки обумовлена також тим, що цей напрямок поєднує дослідницькі зусилля вчених, які працюють в різних філософських традиціях.

Аналіз сучасного стану еволюційно-епістемологічної проблематики повинен спиратися на усвідомлення відмінностей між еволюційною парадигмою як ідеєю і еволюційною епістемологією як філософською дисципліною, з властивими їй вихідними принципами і специфічним концептуальним апаратом. Ідея про можливість поширення еволюційної парадигми на сферу когнітивних можливостей людини в тій чи іншій мірі міститься в працях Спенсера, Джемса, Маха, Пуанкаре, Больцмана, Шелтона, Рейхенбаха, Р. Селларса, Мейерсона, Нортропа, Бергсона, Уаддінгтона, Платта, Сімсона, У. Селларса, Вартовського, Ватанабе та інших.

Серед підходів, які описують закономірності формування і генезису еволюційної епістемології як філософської дисципліни можна умовно виділити три групи точок зору. До першої групи слід віднести точки зору Лоренца, Теннанта, Волмера, Вукетича та інших, які орієнтовані на опис генезису еволюційної епістемології з позицій етологічного підходу.

Прихильники цього підходу прагнуть пояснити виникнення і розвиток еволюційної епістемології як процес етологічного переосмислення змісту, що містить в іласичній трансцендентальній епістемології поняття апріорної когнітивної структури пізнавальної діяльності людини. Інша група точок зору (Болі, Даукінс, Хо, Саундерс та ін.) орієнтована на пояснення факторів, які сприяли виникненню еволюційної епістемології на основі норм та стандартів неодарвіністської методології. Третю групу (Бартлі, Бітсакіс, Кларк, Поппер та ін.) складають ті дослідження, в яких розвиток еволюційної епістемології пояснюється як закономірний результат процесів, що надані розвитку філософії науки. Аналіз точок зору, які розкривають своєрідність сучасного стану еволюційної епістемології, дає змогу говорити про те, що зараз виразно виділяються два основних підходи до аналізу когнітивної структури пізнавальної діяльності людини. Існують значні відмінності в тлумаченні структури і функцій еволюційної епістемології між тими її представниками (Гоулд, Рідль, Ван Паріс, Вагнер та ін.), які прагнуть дати оцінку пізнанню як біологічному феномену за допомогою безпосереднього поширення теорії еволюції на ті аспекти життєдіяльності живих істот, які виявляються біологічним субстратом когнітивної діяльності, і тими дослідниками (Агассі, Бун, Осер, Уоткінс та ін.), які прагнуть змоделювати наукове знання в соціокультурному контексті з еволюційних позицій.

Специфіка сучасного стану розробленості проблематики еволюційної епістемології обумовлена також її мультипардигмальним характером, внаслідок чого в еволюційній епістемології об'єднуються біологічний (Купер, Кнорр Сетіна, Дарлен,

Kein та ін.), психологічний (Гідлерон, Кігнер, Ленгмон, Піаже та ін.), культурологічний (Гекслі, Ламсден, Уілсон, Гашурц та ін.) та лінгвістичний (Хомські, Вандамм, Мартінет та ін.) підходи в єдину дисциплінарну матрицю, яка має своєю метою утворення послідовної епістемологічної системи, що виходить за межі класичних епістемологічних доктрин. В процесі утворення епістемологічної системи визначилось протистояння прихильників біолого-еволюційної епістемології (Кохен, Кар-тис, Каспар та ін.), тобто епістемологів, які орієнтовані на пояснення і опис раціморфічного апарату пізнавальної діяльності, ктрій детермінує лише структуру сприйняття і без-посереднього досвіду, а не наукового знання, і навпаки, при-хильників поширення еволюційної парадигми на сферу знань, перш за все, наукового знання (Каллебаут, Кемпбелл, Лейнфелнер, Шрадер та ін.). Тенденції розвитку того напрям-ку еволюційної епістемології, який орієнтований на дослідження закономірностей генезису знання, проявляють зв'язок і взаємодію еволюційно-епістемологічних теоретичних побудов з ієстпозитивістськими (Тудмін, Фейерабенд, Кун, Ла-катос) філософсько-методологічними концепціями. Для сучасно-го стану досліджень з еволюційної епістемології характерне зростання критичних оцінок (Брадъ, Халл, Кері, Левонтін, Охара та ін.) по відношенню до орієнтації на біолого-ево-люційне обґрунтування когнітивних процесів, які традиційно склалися в цій дисципліні, і, відповідно, зростання інтересу до культурно-еволюційної проблематики (Артигіані, Бойд, Річerson, Каваллі-Сфорца, Плоткін та ін.).

В працях вітчизняних авторів практично відсутній систе-матичний аналіз еволюційної епістемології як новітнього на-

прямку світової філософської думки. Разом з тим, критичний аналіз місця і ролі еволюційної епістемології в сучасній філософії припускає врахування гочок зору вітчизняних дослідників відносно окремих аспектів проблематики еволюційної епістемології. По-перше, ряд авторів (В. Н. Лекторський, Є. А. Мамчур, І. С. Нарський, А. Н. Ракітов, А. П. Огурцов та ін.) в процесі дослідження соціально-культурної обумовленості пізнання прийшли до висновку про необхідність врахування при аналізі цієї проблеми даних, які зібрані в еволюційній епістемології. По-друге, особливості еволюційної моделі розвитку знань, яка розробляється в постпозитивістській методології науки, проаналізовані в працях В. Г. Грязнова, В. Н. Садовського, Г. А. Заїченка, А. Л. Нікіфорова, В. Н. Поруса, Є. Л. Черткової, В. С. Стюпіна, Н. В. Мотрошилової та ін. По-третє, в контексті дослідження культурно-еволюційної епістемології особливу увагу заслуговують ідеї, які висловили М. К. Мамардашвілі, Е. С. Маркарян, В. М. Межуєв, В. Г. Табачковський, С. Б. Кримський, В. Ж. Келле, Н. С. Злобін, М. М. Верніков та інші автори, відносно форм і засобів взаємодії когнітивних структур пізнавальної діяльності і культури.

Рівень, на який вийшло дослідження проблематики еволюційної епістемології, потребує цілісного і систематизованого дослідження історико-філософських та теоретико-методологічних основ даного філософського напрямку шляхом аналізу таких питань, які не отримали свого достатнього висвітлення (і в зарубіжній, і у вітчизняній філософській літературі), як своєрідність і спадкоємність еволюційної і класичної епістемології, специфіки основних напрямків дослідження еволюційно-епістемологічної проблематики під кутом зору її

філософської, природничої, культурологічної, лінгвістичної інтерпретації, взаємовплив постпозитивістських філософсько-методологічних концепцій і еволюційно-епістемологічних теоретичних побудов та, у зв'язку з цим, переосмислення ролі постпозитивізму в еволюції філософії науки, перспектив розвитку нової течії епістемологічної думки - культурно-еволюційної епістемології і т. ін.

Мета дослідження полягає в тому, щоб здійснити критичний аналіз теоретичних джерел, закономірностей виникнення і формування основних тенденцій сучасного стану, а також можливих перспектив розвитку еволюційної епістемології як новітньої течії сучасної зарубіжної філософської думки, заповнюючи тим самим прогалину, яка існує у вітчизняній філософській думці. Враховуючи ту обставину, що еволюційна епістемологія на даний момент знаходиться в стані свого становлення, то такий аналіз крім суто аналітичних задач припускає також раціональну реконструкцію її концептуального апарату, що, в свою чергу, орієнтує дослідження в напрямку виявлення пріоритетних підходів до фундаментальних епістемологічних проблем, які зароджуються на сучасний момент. В цьому зв'язку значний інтерес виступає співвідношення орієнтації програмних настанов еволюційної епістемології на перегляд традиційних філософських поглядів з її реальним внеском в розвиток епістемологічної проблематики. Тому є доцільним аналіз наступності і своєрідності еволюційної і класичної, в першу чергу, трансцендентальної епістемології, який має своєю метою уясування місця і ролі еволюційної епістемології в сучасному філософському процесі. Співвідношення традиційних і еволюційних підходів до вирішення

епістемологічних проблем створює можливість для переосмислення процесів, які відбуваються в постпозитивістській методології науки на основі з'ясування взаємовпливу еволюційно-епістемологічної парадигми і факторів, що обумовили бурхливий розвиток, а надалі і падіння інтересу до постпозитивістських філософсько-методологічних дослідницьких програм. Рациональна реконструкція сучасного стану розвитку еволюційно-епістемологічної думки з необхідністю припускає впровадження теоретичних нововведень в концептуальну структуру еволюційної епістемології, які мають своєю метою розвиток орієнтації на культурно-еволюційне тлумачення епістемологічних проблем, що визначились в цій філософській дисципліні.

Завдання дослідження. Досягнення поставленої мети реалізується в ході розв'язання таких завдань:

- на основі аналізу підходів, які є в зарубіжній філософській літературі, показати, що еволюційну епістемологію слід розглядати у двох площинах: як ідею про можливість пристосування еволюційної парадигми до пізнавального процесу, яка міститься в дослідженнях різноманітних філософських шкіл і напрямків, і як конкретну філософську дисципліну; на цій підставі показати, що еволюційна епістемологія як філософська дисципліна виникає як результат переосмислення трансцендентального тлумачення апріорної структури когнітивної діяльності з позицій ідей еволюціонізму;
- розглянути закономірності генезису еволюційної епістемології в контексті філософського, етологічного і еволюційно-біологічного підходів;

- розкрити своєрідність еволюційної епістемології як мультипарадигмальної дослідницької програми;
- здійснити аналіз основних тенденцій сучасного стану еволюційної епістемології, і у зв'язку з цим розглянути специфіку тлумачення еволюційно-епістемологічних поглядів з позицій біолого-еволюційного підходу, а також напрямку, орієнтованого на пояснення закономірностей генезису знання на основі еволюційної парадигми;
- з еволюційно-епістемологічних позицій здійснити перегляд точки зору, яка вже склалася, на роль і місце в розвитку філософії науки постпозитивістських філософсько-методологічних концепцій;
- спираючись на аналіз генезису і основних тенденцій сучасного стану еволюційно-епістемологічної думки, виявити можливі пріоритетні напрямки її подальшого розвитку і на цій підставі розробити вихідні принципи нового епістемологічного напрямку - культурно-еволюційної епістемології.

Методи дослідження. На різних етапах дисертаційного дослідження застосовувалися різні методи. Аналіз факторів, які обумовили закономірності формування еволюційної епістемології, її своєрідність і спадкоємність з традиційними епістемологічними концепціями, здійснюється шляхом методу історико-філософського аналізу. Дослідження специфіки еволюційної епістемології як мультипарадигмальної дослідницької програми потребує використання методу конкретно-наукового аналізу. Розробка вихідних принципів і концептуального апарату культурно-еволюційної епістемології як пріоритетного напрямку розвитку еволюційно-епістемологічної думки здійсню-

валося на основі філософсько-культурологічного аналізу,

Наукова новизна дослідження полягає в тому, що:

- в цілісному виді сформульовані історико-філософські і теоретико-методологічні основи новітнього напрямку світової філософської думки - еволюційної епістемології шляхом дослідження закономірностей його генезису, основних тенденцій сучасного стану і можливих перспектив подальшого розвитку;
- розроблено новий підхід до розуміння закономірностей генезису еволюційно-епістемологічної думки, орієнтований на врахування специфіки філософського, етологічного і еволюційно-біологічного засобів формування і обґрунтування її вихідних принципів і концептуальної структури;
- на основі аналізу факторів, які обумовили закономірності формування і розвитку еволюційної епістемології, виявлена специфіка її сучасного стану, що знайшло своє відбиття в побудові міждисциплінарної еволюційно-епістемологічної дослідницької матриці;
- досліджені пріоритетні напрямки розвитку еволюційно-епістемологічної думки в наші дні; в результаті цього виявлено, що в розвитку даного філософського напрямку за останні роки визначилася тенденція зростання критичних оцінок щодо традиційної для цієї дисципліни орієнтації на біолого-еволюційне обґрунтування когнітивних процесів;
- в еволюційно-епістемологічних позиціях здійснено критичний перегляд усталених уявлень про місце і роль постпозитивістських філософсько-методологічних концепцій в

- сучасному філософському процесі; у зв'язку з цим виявлено значення проблеми культурної детермінації науки в становленні і розвитку постпозитивізму, а також її поєднуюча роль між постпозитивістськими і еволюційно-епістемологічними теоретичними побудовами;
- шляхом аналізу закономірностей генезису еволюційної епістемології, пріоритетних напрямків її сучасного стану визначено можливі перспективи подальшого розвитку еволюційно-епістемологічної думки і на цій підставі внесено нововведення в теоретичну структуру даної філософської дисципліни;
 - вперше як у вітчизняній, так і в зарубіжній філософії сформульовано вихідні принципи нової епістемологічної концепції - культурно-еволюційної епістемології.

Практична цінність і реалізація. Практичне значення дисертаційного дослідження визначається такими обставинами. В силу практично повної відсутності у вітчизняній філософській літературі інформації про подюки і дискусії, які ведуться на цей час у світовій філософській думці з приводу проблематики, що підняли еволюційні епістемологи, дана праця покликана заповнити цю інтелектуальну нішу і одночасно послужила поштовхом для активної розробки еволюційно-епістемологічних проблем у вітчизняних дослідженнях; таким чином, створюється можливість найшвидшого подолання розриву між зарубіжними і вітчизняними дослідженнями в даному конкретному напрямку наукового пошуку. Одночасно ідеї, що сформульовані в даній праці, не тільки дозволяють в цілісному вигляді досліджувати історико-філософські і теоретико-методологічні основи еволюційної епістемології, але можуть бути також ви-

користані як відправна точка в розробці нового напрямку епістемологічної думки - культурно-еволюційної епістемології. Положення і висновки даного дисертаційного дослідження доцільно використати для поглиблення підготовки студентів філософських і гуманітарних факультетів в курсах лекцій в сучасній зарубіжній філософії, теорії і методології наукового пізнання, культурології і т. ін.

Апробація положень дисертаційного дослідження здійснена автором в процесі наукової і викладацько-лекційної роботи (в Київському університеті ім. Тараса Шевченка, Дніпропетровському державному університеті, Дніпропетровському державному хіміко-технологічному університеті), численних конференціях, круглих столах, філософських читаннях і т. д.

На захист вносяться положення:

1. Еволюційна епістемологія, як новітній напрямок сучасної філософської думки, орієнтована на дослідження закономірностей формування і функціонування раціоморфічного апарату пізнавальної діяльності, а також генезису знання на основі ідей еволюціонізму.

2. Виникнення еволюційної епістемології як філософської дисципліни виявилось своєрідним підсумком тривалого історико-філософського процесу з переосмислення трансцендентного розуміння когнітивних структур. В ході цього процесу, в міру того, як розвивалися і збагачувалися інтерпретації кантівського апріорізму з позицій еволюційного розуміння специфіки когнітивних структур пізнавальної діяльності, більш виразно визначилося те предметне поле, яке виявилось об'єктом

дослідження нової філософської дисципліни - еволюційної епістемології.

3. Своєрідність становлення еволюційної епістемології полягає в тому, що формування її вихідних принципів і концептуальної структури здійснювалося в межах різних дисциплін. Етолог К. Лоренц, біолог Р. Рідль і філософ К. Поппер незалежно один від одного і практично одночасно прийшли до висновків, що послужили основою для виникнення нового епістемологічного напрямку, який досліджує феномен когнітивних здібностей людини.

4. Еволюційна епістемологія сьогодні постає у вигляді мультипарадигмальної дослідницької програми, яка знаходиться на перехресті філософських, природничих і культурологічних ідей. В межах цієї програми філософський, біологічний, психологічний, лінгвістичний і культурологічний підходи з'єднані в єдину дисциплінарну матрицю, яка має своєю метою створення цілісної системи еволюційного пояснення епістемічних структур.

5. Для сучасного стану еволюційної епістемології характерна наявність двох основних тенденцій розвитку. Перша тенденція виражається в прагненні дати оцінку пізнанню як біологічному феномену шляхом опису еволюції радіоморфічного апарату пізнавальної діяльності. Друга тенденція орієнтована на пояснення закономірностей еволюції людського знання. Каменем спотикання для дослідників, які працюють в цих напрямках, виявилася проблема генезису наукового знання.

6. Розв'язання проблеми синтезу основних напрямків розвитку сучасної еволюційної епістемології можливе на основі побудови інтердисципліни, яка об'єднає в собі як дослідження

генетично детермінованих когнітивних структур, так і закономірностей генезису різних рівней знання і специфіки алгоритмів, що описують еволюцію знання на кожному з цих рівнів. Такою інтердисципліною повинна стати культурно-еволюційна епістемологія.

7. Специфіка культурно-еволюційного підходу до епістемологічної проблематики полягає в її аналізі на основі принципів інваріантності, варіативності і трансмісії в контексті ідей концепції наукової культури. Культурно-еволюційна епістемологія досліджує когнітивну діяльність з позицій кумулятивної трансмісії досвіду, науково-культурних артефактів, ментифактів, социфактів.

8. Розробка концепції культурно-еволюційної епістемології дозволяє внести корективи в загальноприйнятую оцінку постпозитивізму і перспектив його розвитку. Сучасний стан постпозитивізму необхідно оцінювати не як кризу, занепад і т. ін., а скоріше, як етап переосмислення зробленого і вироблення методологічних основ, які дозволяли б постпозитивістській методології науки активно продовжити і розвинути накреслену нею лінію культурно-історичного підходу до дослідження широкого спектру проблем наукового знання, наукової діяльності і соціології науки; подібною методологічною основою повинна стати дослідницька програма культурно-еволюційної епістемології.

Розв'язання поставлених завдань визначило логіку і структуру даної праці. Дисертація обсягом 327 сторінок складається із вступу, семи розділів і закінчення. Список літератури подається наприкінці дослідження.

У вступі обгрунтована актуальність теми, надана характеристика ступеню її розробленості, визначено об'єкт, предмет, метод і задачі дослідження, обгрунтована наукова новизна, теоретичне і практичне значення, основні положення, які винесені на захист.

Дослідження історико-філософських і теоретико-методологічних основ еволюційної епістемології як новітнього напрямку світової філософської думки припускає аналіз факторів, які обумовили закономірності його формування. З цією метою в *першому розділі* дисертаційної праці розглядається своєрідність і наступність еволюційної епістемології з традиційними епістемологічними концепціями, в першу чергу, трансцендентальною епістемологією, в силу того, що виникнення еволюційної епістемології в значній мірі пов'язане з еволюційним переосмисленням кантівського апіоризму. При цьому показано, що аналіз еволюційної епістемології повинен спиратися на усвідомлення розбіжностей між еволюційною парадигмою як ідеєю і еволюційною епістемологією як філософською дисципліною. Тому в *другому розділі* праці досліджуються закономірності становлення еволюційної епістемології як філософської дисципліни з урахуванням своєрідності формування її вихідних принципів і концептуальної структури з позицій філософського, етологічного і еволюційно-біологічного підходів. На підставі них в *третьому розділі* показано, що сучасна еволюційна епістемологія виявляє собою мультипарадигмальну дослідницьку програму, яка охоплює широкий спектр філософських, природничих і культурологічних ідей. В процесі аналізу цієї дослідницької програми були виявлені основні тенденції її сучасного стану. Орієнтація на біолого-ево-

люційне тлумачення когнітивних структур проаналізована в четвертому розділі, а закономірності еволюційно-епістемологічного підходу до розуміння наукової еволюції - в п'ятому. Такий аналіз послужив основою для сформульованого в шостому розділі переосмислення місця і ролі постпозитивістської методології в сучасній філософії під кутом зору взаємозв'язку постпозитивістських філософсько-методологічних концепцій і еволюційно-епістемологічних ідей. На підставі аналізу закономірностей генезису і основних тенденцій сучасного стану в сьомому розділі визначені пріоритетні напрямки розвитку еволюційно-епістемологічної думки; у зв'язку з цим здійснена раціональна реконструкція концепції культурно-еволюційної епістемології.

В закінченні сформульовані основні висновки дослідження, визначені перспективи подальшого розвитку ідей, які вносяться на захист в даній праці.

ОСНОВНИЙ ЗМІСТ ДОСЛІДЖЕННЯ

В першому розділі "Від трансцендентальної до еволюційної епістемології" розкривається своєрідність еволюційної епістемології, її місце і роль в сучасній філософській думці, що обумовило постановку питання про ступінь новизни фундаментальних принципів і положень, які обґрунтовані в даній теорії, у порівнянні з традиційними епістемологічними концепціями, перш за все трансцендентальною епістемологією.

В цьому розділі доведено, що еволюційна епістемологія зародилася як спроба переосмислення змісту, який міститься

в трансцендентальній епістемології в уявленні про когнітивну структуру пізнавальної діяльності людини. Відкриття того, що існують когнітивні структури, необхідні і суттєві для людського знання, є одним із визначних внесків Канта в епістемологію. Однак, після Канта проблема специфіки когнітивної структури людської пізнавальної діяльності не була знята. Питання було поставлено в такій площині: звідкілья виникає у людини апріорна когнітивна структура пізнавальної діяльності? В межах кантіанської системи мислення це питання не було предметом дискусії. Але за межами цієї системи і особливо з позицій виникаючих еволюційних поглядів на феномен людини це питання все більш виходить на перший план.

Зародження традиції еволюційного тлумачення кантівського апріоризму бере свій початок з праць Спенсера. В природі індивідуума і в логічному принципі, який постійно необхідний людині для здійснення процесів підсумку, на його думку, міститься апріорний елемент. Однак, те, що є апріорним для індивідуума, не може бути таким для людства взагалі, констатує Спенсер, т.я. умови і форми знання і відчуттів, котрі є вихідними для індивіда і, таким чином, не можуть бути отримані з його досвіду, переходять до нього від попередніх поколінь людей. форми мислення відповідають колективним і спадковим модифікаціям структур, які має кожне новонароджений в прихованому стані і які поступово розвиваються в процесі його досвіду.

Намагання звести кантівські категорії з рівня приписової до рівня описової епістемології, яке виразно виявилось у Спенсера, міститься також в поглядах Фріса, який зробив спробу інтерпретувати кантівські категорії як психологічні

феномени, що описують специфіку людського мислення. Ця ідея була сприйнята Ланге, котрий досліджував апріорне знання як один з аспектів фізико-психічної організації свідомості і припускав разом з Міллем можливість помилкового апріорного знання.

Свій внесок в переосмислення кантівських апріорних форм пізнавальної діяльності поклав також Поппер, хоча його підхід відрзняється від ідей, які надалі стали загальноприйнятими в еволюційній епістемології. Інтерпретація Поппером кантівського апріоризму виходить з усвідомлення того, що ідея апріорного знання за своїм змістом вірна і помилка Канта полягає тільки в тому, що він інтерпретував пізнавальну структуру як вірогідне апріорне знання, хоча, за думкою Поппера, її слід розглядати як психологічне, чи генетичне знання.

По мірі того, як розвивалися та збагачувалися інтерпретації кантівського апріоризму з різних сторін, перш за все, з позицій еволюційного розуміння специфіки когнітивних форм пізнавальної діяльності все більше визначалося те предметне поле, яке виявилось об'єктом розгляду нової філософської і наукової дисципліни - еволюційної епістемології. Цей процес отримав своє закономірне завершення в 1941 році, коли Конрад Лоренц, до того невідомий дослідник, а згодом Нобелівський лауреат, відомий філософ і етолог, написав працю "Кантівська доктрина а ргіогі в світлі сучасної біології", яка виявилася одночасно логічним завершенням пошуків в напрямку еволюційного осмислення кантівського апріоризму, і разом з тим, послужила однією з теоретичних основ еволюційної епістемології.

Суть ідей Лоренца можна звести до трьох положень. По-перше, з позицій еволюційної парадигми когнітивна структура пізнавальної діяльності людини виявляє робочі гіпотези, які еволюціонізують і виступають для індивідуальної свідомості або онтогенетично як *a priori*, але з еволюційної точки зору, з позицій історії видоутворення вони постають як філогенетичні *a posteriori*. По-друге, погоджуючись з ідеєю Канта про певні ступені відповідності між апіорними структурами пізнавальної діяльності і речі-в-собі, Лоренц ставить питання про природність, натуральність, процесів формування апіорних форм когнітивної діяльності. По-третє, апіорні форми інтуїції та розуміння в процесі еволюції адаптуються до якостей речі-в-собі, при цьому формується природжена структурність пізнавальної діяльності.

Поряд з цим, для еволюційної епістемології характерна в значній мірі інша трактовка специфіки пізнавальної діяльності. Це обумовлено іншим підходом до розгляду феномена людини і меж її пізнавальних здібностей. Якщо для Канта була характерною побудова теоретичних конструкцій, з точки зору розвинутої, цивілізованої людини, і, відповідно, він мав право включати межі можливого досвіду людини у визначення речі-в-собі, то для еволюційної епістемології такий підхід неприпустимий. З еволюційної точки зору, навіть якщо ми знаємо, що абсолютне існування ніколи не може бути пізнане (навіть для найбільш високоорганізованих форм життя завжди існує межа, яка постає у вигляді необхідних категоріальних форм мислення), кордон, який відокремлює досвід від трансцендентного, повинен бути окремим для кожного конкретного типу організму. При цьому мається на увазі недозво-

леність антропоморфізму, який припускає включення чисто сьогоденого положення цього кордону, притаманне для людини, у визначення речі-в-собі. Звідси стає зрозумілим той великий інтерес, який сучасні еволюційні епістемологи проявляють до аналізу сублюдських форм пізнавальної діяльності, що в свою чергу, обумовлює яскраво виражений міждисциплінарний характер таких досліджень.

Сверідність підходів трансцендентальної і еволюційної епістемологій виразно проявляється при вирішенні проблеми означення пізнавальних структур. Для трансцендентальної епістемології така постановка проблеми позбавлена підстав. Такий підхід полягає в тому, що форми інтуїції і категорії, виявляючись суттєвими для людського знання, роблять його можливим, виступають умовами знання. На питання, як вони виникають, з позицій трансцендентальної епістемології неможливо дати відповідь, т.я. така відповідь буде безглуздою, тому що сама відповідь є частиною знання. Але ми не можемо пояснити або дослідити що-небудь, що стосується самих складових частин такого пояснення чи дослідження.

Еволюційні епістемологи, виходячи з цього розуміння когнітивних структур, стверджують, що навіть якщо наше знання не виводить нас за межі категоріальних форм мислення, ми все-таки маємо підстави для відповіді на питання про природу їх походження. Стосовно організмів таке питання завжди має два виміри: індивідуальний, який ґрунтується на індивідуальному розвитку чи онтогенетичний аспект, і історичний, еволюційний вимір або філогенетичний аспект. Варіант відповіді на це питання, який вважається класичним для еволюційної епістемології, дав Лоренц; він стверджував, що апіорні

когнітивні форми пізнавальної діяльності людини формуються і розвиваються в процесі адаптації до законів речі-в-собі. Однак, в сучасній епістемології утверджується точка зору, згідно якої такий варіант відповіді далеко не вичерпує суті проблеми. Питання ставиться таким чином: необхідно реконструювати еволюцію когнітивних здібностей людини, що з необхідністю виводить на розгляд проблеми природжених когнітивних здібностей.

Дисертант показує, що переосмислення кантівського апріоризму з позицій ідей еволюціонізму, яке отримало своє найбільш повне вираження в згаданій вище роботі Лоренца, зовсім не значить, що з моменту виходу в світ даної роботи почалося планомірне дослідження принципів і концептуального апарату нового філософського напрямку, орієнтованого на розгляд специфіки когнітивної діяльності людини. Процес становлення цього філософського напрямку, який, до речі, ще далеко не завершений, проходить значно складніше.

Дослідженню своєрідності становлення еволюційної епістемології присвячено другий розділ дисертаційної роботи "Становлення еволюційної епістемології як філософської дисципліни". В цьому розділі показано, що аналіз специфіки генезису еволюційної епістемології передбачає перш за все з'ясування відмінності між еволюційною парадигмою як ідеєю і еволюційною епістемологією як філософською і науковою дисципліною. Як ідея еволюційна парадигма виникла вже досить давно, але як дисципліна вона ще дуже молода.

Ідея про можливість еволюційного підходу до когнітивної діяльності людини сягає середини XIX століття до "гіпотези всезагального розвитку" Спенсера, яку підтримали Мах и Пуан-

каре. Згодом представники філософських і наукових шкіл: Зіммель, Гексель, фон Аксель, Бергсон, Джемс, Пірс, Болдуін, Мор, Монод, Ренч, Уаддінгтон та багате інших в тій чи іншій мірі розглядали питання еволюційної інтерпретації когнітивних здібностей людини. З приводу цього можна сказати, що еволюційна епістемологія як ідея, необхідність реалізації якої визнавалася багатьма філософами і природознавцями, отримала своє втілення в процесі становлення нового еволюційно-епістемологічного філософського напрямку.

Своєрідність становлення еволюційної епістемології як філософської дисципліни полягає в тому, що формування її концептуальної структури здійснювалося в межах різних філософських і наукових дисциплін. Етолог Лоренц, біолог Рідль і філософ Поппер незалежно один від одного і практично одночасно прийшли до ідентичних висновків відносно вихідних принципів і концептуальної структури нового філософського напрямку, який досліджує феномен когнітивних здібностей людини.

К. Лоренц, чия сфера наукових інтересів була зорієнтована на етологію, реалізував у своїх наступних теоретичних побудовах вихідні ідеї, сформульовані ним у ранній роботі, присвяченій еволюційній інтерпретації кантівського апіоризму. Епістемологічна концепція Лоренца містить у собі, з одного боку, прагнення сформулювати теорію людського знання, яка базується на біологічній інформації, а, з другого боку, сформувати такий образ людини, який відповідає такій теорії знання. Людина при цьому розглядається як істота, яка зобов'язана виникненню своїх властивостей і функцій, які включають і таку високоорганізовану функцію, як пізнання, - ево-

люції, тобто тривалому процесу генезису, в ході якого організми намагаються досягти відповідності зі своєю навколишньою реальністю, або адаптуватися до неї. Цей процес є процесом засвоєння знання, т. як будь яка адаптація до специфічних умов зовнішньої реальності передбачає, що відбувається засвоєння певного об'єму інформації про ці умови. Лоренц, спираючись на фундаментальні біологічні категорії адаптації і природнього відбору, вводить, як вихідні, в теоретичні побудови еволюційної епістемології поняття придатності для виживання і знання (інформації). Поняття придатності для виживання впливає з концепції природнього відбору і припускає, що мета діяльності організму полягає в накопиченні інформації про навколишнє середовище і забезпеченні за допомогою цієї інформації необхідних умов для його виживання. Своєрідність позиції Лоренца полягає в тому, що його еволюційно-епістемологічна теоретична схема еволюція - адаптація - знання (інформація) застосовувана не тільки до людини, але також до всіх життєвих систем. Грунтовним принципом його концепції виступає положення, згідно з яким анатомічний розвиток, морфогенез, що відбувається в органічних системах, відображає зовнішній світ.

До подібних висновків прийшов другий відомий дослідник, Р. Рідль, який працює в галузі еволюційної біології. На відміну від Лоренца, він підходить до розгляду еволюції когнітивних систем не з позицій еволюції поведінки, а з точки зору вивчення еволюції анатомічних структур, тобто соматичної еволюції організмів. Еволюційно-епістемологічні погляди Рідля являють собою наочний приклад того, як дослідник, який займається вивченням специфічних біологічних проблем, вихо-

дячи на рівень аналізу глобальних процесів еволюції, неминуче приходиться до висновку про доцільність еволюційного розгляду когнітивних систем. Сфера наукових інтересів Рідля як біолога визначилася вивченням морфології. Результатом його досліджень стало усвідомлення того, що органічні форми повинні пояснюватися на основі вивчення порівняльної анатомії і це вивчення повинно доповнюватися функціональним аналізом. Проте, в силу того, що більшість органічних структур не можуть бути дедуковані зі своїх функцій, природним є висновок про необхідність звернення дослідницьких зусиль на виявлення закономірностей їх історичного розвитку. Рідль формулює основні положення системної теорії еволюції і викладає їх у своїй знаменитій роботі "Упорядкованість живих систем", у якій показує, що імовірність гомологій і, відповідно, упорядкованість у виникненні систем може бути дедукована з імовірності успіху взаємодії генних структур. Це приводить його до усвідомлення того, що відповідність між ієрархією мислення і реальною ієрархією світу занадто екстенсивна, щоб бути випадковою. Звідси випливає висновок: когнітивний порядок повинен розглядатися як селективний продукт природного порядку.

Своєрідність позиції Поппера, який прийшов до ідей еволюційної епістемології з боку філософії науки, полягає в тому, що його еволюційно-епістемологічні погляди завняли своєрідної еволюції в процесі розвитку його філософських уявлень. Перший значний внесок Поппера в еволюційну епістемологію міститься в його ранніх роботах, в яких він висловив здогад про усвідомлення процесу послідовності теорії як процесу селективного усунення. Згідно з його припущенням,

відмінною характеристикою емпіричного методу є здатність фальсифікувати в кожному можливому випадку систему знання, яку розглядають. При цьому дослідник вибирає ту теорію, яка найкращим чином утримує свої позиції в конкуренції з іншими теоріями, ту, яка за допомогою природного відбору доводить найбільшу здатність до виживання.

Подібні ідеї отримали свій розвиток і доповнення в наступних роботах Поппера. Суть подальшої розробки первісних ідей Поппера можна визначити як доповнення до прототипних ілюстрацій його базисної логіки виведення ідеї про пізнання за допомогою припущень і спростовувань. Звідси стає зрозумілим наступний крок Поппера в побудові еволюційно-епістемологічної теорії. Обґрунтовуючи ідею про те, що людське знання досліджується у взаємодії з еволюційною послідовністю, Поппер приходить до висновку, що процес росту людського знання включає в себе велику кількість механізмів на різних рівнях взаємозамінюваного функціонування, ієрархічно пов'язаних з певною формою селективно зберігаючого процесу на кожному рівні. Якщо ранній Поппер в значній мірі цікавився логікою знання, то згодом він значно розширив своє еволюційне бачення в напрямку дискриптивної епістемології. Інтерпретацію Поппером еволюційно-епістемологічних ідей можна означити як епістемологію природного відбору. В основі подібної концепції лежать три ідеї: по-перше, еволюція є процесом росту знання, по-друге, процес росту знання може бути описаний за допомогою парадигми природного відбору, по-третє, така парадигма може бути об'єднана з такими епістемічними діяльностями, як пізнання, мислення, наука.

Звідси стає зрозумілою своєрідність підходів Поппера і

Лоренца до проблематики еволюційної епістемології. Якщо для Лоренца аксіомою є те, що когнітивна структура людської пізнавальної діяльності формується як адаптація до умов речі-в-собі і така адаптація здійснюється, на основі цінностей виживання організмів, когнітивних систем і т. ін., то для Поппера адаптація не може бути вимірною актуальним успіхом у виживанні. Кожний організм і вид, дійсно, постійно стикається з необхідністю виживання, проте воно має форму конкретних проблем, які повинні бути розв'язані. Звідси Поппером робиться висновок, що походження життя і походження проблем тісно взаємопов'язані. Проблема парадигма поширюється ним також і на область когнітивної діяльності, що привело до створення його знаменитої моделі росту наукового знання.

В дисертації визначено, що початковий етап формування концептуальної структури еволюційної епістемології дістав своє логічне завершення в 1974 році, коли відомий американський епістемолог Дональд Кемпбелл зробив підсумок досліджень феномену когнітивних здібностей людини і визначив напрямок цього пошуку як формування нової філософської дисципліни - еволюційної епістемології. К. Лоренц, Р. Рідль і К. Поппер визнали правомірність застосування терміну "еволюційна епістемологія" до всього того, над чим вони працювали раніше. Саме з цього часу починається новий період розвитку еволюційної епістемології, який продовжується до нашого часу. Найхарактернішою рисою цього періоду є бурхливе зростання інтересу до еволюційно-епістемологічної проблематики з боку різних філософських і наукових дисциплін.

В третьому розділі роботи "Еволюційна мультипарадиг-

мальна програма дослідження когнітивних систем" розглянуто фактори, що зумовили своєрідність сучасного стану еволюційно-епістемологічної думки. Незвичайність підходів, пропонованих еволюційною епістемологією для вирішення філософських проблем, а також широта і глибина проблематики, яку вона розглядає, визначило те, що ряд сучасних дослідників, а саме, Воллмер, Радницьки, Лоу та інші схильні розглядати ідеї цього філософського напрямку як нову коперніканську революцію в епістемології. Однак питання про те, чи дійсно еволюційна ідея здатна сформувати алгоритми розв'язання різноманітних проблем сучасної епістемології, або ж еволюційна епістемологія, як і стверджують Охара, Джонс, Кур'є та інші, недатна забезпечити напрям пошуку і, внаслідок цього, зазнає поразки в своїх власних границях, не отримує свого кінцевого вирішення.

В дисертації показано, що ці дві полярні точки зору не розкривають специфіки сучасного стану еволюційної епістемології.

Безумовним є той факт, що ця філософська дисципліна внесла новий імпульс у вивчення процесів пізнання і знання, який виразився у переорієнтації поглядів на людину і специфіку її пізнавальної здатності. В цьому розумінні еволюційна епістемологія являє собою особливий спосіб бачення і розв'язання проблем в філософії і науці, тобто нову парадигму. Вільше того, еволюційна епістемологія формує систему еволюційного пояснення епістемічних структур і з цієї точки зору виступає не просто новою філософською парадигмою, але скоріше мультипарадигмальною дослідницькою програмою. Така програма базується на біологічних і психологічних досліджен-

нях і відповідає результатам, що були одержані в лінгвістиці і культурології. Таким чином в еволюційній епістемології об'єднуються біологічний, психологічний, лінгвістичний і культурологічний підходи в єдину методологічну матрицю.

Біологічний підхід займає особливе місце в еволюційній епістемології, що зумовлено факторами історичного порядку, т. як формування вихідних ідей еволюційної епістемології в значній мірі відбувалося в рамках біологічних дисциплін. Ці біологічні дослідження спрямовані на виявлення того, чому еволюція структур і функцій організмів здійснюється в координації з розширенням їх інформаційного змісту. Ця задача конкретизується так: яким чином у процесі еволюції організму передається знання про певні властивості навколишнього середовища. Прихильники еволюційної епістемології в основному зберігають лояльність дарвінівському підходу до еволюції, тобто вони дотримуються поглядів, які повністю або частково сумісні з неодарвіністською еволюційною біологією. Проте в самій біології в останні роки завдяки зусиллям Уаддінгтона, Голдшміда, Томпсона і багатьох інших дослідників підіймаються проблемні для "сучасного синтезу" питання. Такі процеси не могли обійти стороною й еволюційну епістемологію. Вирішення багатьох суперечливих для сучасної біології питань, що мають безпосередній вихід на еволюційну епістемологію, стало можливим внаслідок введення в її теоретичні побудови ідей сучасної теорії систем.

Можливість застосування ряду ідей системної теорії до аналізу когнітивної діяльності людини зумовлена тим, що за своєю суттю теорія систем відповідає динамічному підходу до розуміння будови світу, що розвивається в сучасній ево-

люційній епістемології.

Методологічна матриця еволюційно-епістемологічної дослідницької програми включає в себе також психологічний підхід, перш за все ідеї генетичної епістемології Ж. Піаже. Концепція генетичної епістемології посідає особливе становище в сучасній еволюційній епістемології, іноді викликаючи суперечливі оцінки. Дисертантом показана основна причина розходження в поглядах на формування і функціонування когнітивних структур між еволюційною і генетичною епістемологією. Якщо перша, дотримуючись традиції, закладеної Лоренцем, у своїх епістемологічних побудовах ґрунтується на гіпотетичному реалізмі, то друга спирається на ідеї конструктивізму.

Біршальна відмінність між реалістичною і конструктивістською точками зору полягає в тому, що якщо для гіпотетичного реаліста виявлені в процесі дослідження конструкти являють собою відображення реально існуючих структур, то конструктивіст усвідомлює роль суб'єкта діяльності як ініціатора формування структур, тобто для конструктивіста не існує інших структур, окрім як сконструйованих суб'єктом за допомогою його діяльності або координування фрагментів досвіду.

Ще однією складовою методологічної матриці мультипарадигмальної еволюційно-епістемологічної дослідницької програми виступають дослідження в галузі лінгвістики. Для еволюційно-епістемологічного пояснення феномену мови характерна така теза: людська мова генетично запрограмована, тобто гени несуть у собі схильність до засвоєння мови, а також потужний енергетичний імпульс, що стимулює подібне засвоєння. Загаль-

ноприйнятні смислові значення будь-якої мови передаються негенетичним способом, тобто в процесі культурної трансмісії. Подібна теза узгоджується з лінгвістичним підходом до універсальних моделей граматики, запропонованим Н. Хомським, що полягає у тому, що людська здібність до мови базується на вроджених структурах, тобто потенціалах мови, які генетично вкорінилися.

Тим самим утверджується, що універсальна граMATика лежить в основі будь-якої мови; різні мови є модифікаціями цієї елементарної структури, вони зумовлені впливом культури, соціально-психологічними обставинами і т. п.

У четвертому розділі "Біолого-еволюційна епістемологія" показано, що в рамках мультипарадигмальної еволюційно-епістемологічної дослідницької програми останнім часом все чіткіше виділяються два специфічних підходи до аналізу когнітивних здібностей людини. Існують значні відмінності в тлумаченні структури і функцій еволюційної епістемології між тими її представниками, які намагаються дати оцінку пізнанню як біологічному феномену за допомогою безпосереднього поширення біологічної теорії еволюції на ті аспекти життєдіяльності живих істот, які є біологічними субстратами когнітивної діяльності і тими дослідниками, які намагаються моделювати науковий розвиток у соціокультурному контексті з еволюційних позицій. Перший з цих двох напрямків визначається дисертантом як біолого-еволюційна епістемологія.

В дисертації обґрунтовується положення про те, що в основі біолого-еволюційної моделі лежить ідея, згідно з якою об'єкти зовнішнього світу проєктуються на наш когнітивний апарат, викликаючи відчуття, які інтерпретуються як проєкції

об'єктів, що повинні бути реконструйовані в процесі пізнання. При цьому процес пізнання постає у вигляді адекватної реконструкції зовнішніх структур суб'єктом за допомогою побудови ізоморфічних ідеальних моделей світу. Процес пізнання являє собою реконструювання генетично постульованої реальності. В той час, як проєкція або чуттєве сприйняття несе в собі втрату частини інформації про навколишній світ, у ході пізнання або реконструкції здійснюється спроба відновити цю інформацію, принаймні, частково. Ця реконструкція може бути тільки г.потетичною. Кожен акт проєктування одночасно є спробою реконструювання зовнішніх об'єктів з хаотичних зовнішніх вражень.

Сказане вище проливає світло на причини різночитання представниками еволюційної епістемології не тільки її принципів і структури, але й статусу в системі наук, які досліджують феномен пізнання. Якщо виходити з того, що еволюційна епістемологія не пояснює еволюцію людського знання, а тільки описує еволюцію наших когнітивних здібностей, то в такому випадку сфера еволюційної епістемології суттєво звузиться, т. як з її проблематики виключається дослідження процесів формування й апробування, підтвердження й спростування, корекції чи заміни знання взагалі і наукового знання, зокрема. Цю галузь дослідження відносять до філософії науки; еволюційна епістемологія при цьому витлумачується як один із різновидів елементарної епістемології.

Такий підхід досить широко поширився серед сучасних епістемологів, особливо серед тих, хто досліджує природнонаукові основи когнітивної діяльності людини і намагається тим самим представити еволюційну епістемологію як різновид

біологічного знання. Певна логіка в такій постановці проблеми є. Безумовною й безперечною перевагою даного варіанту еволюційної епістемології є те, що обґрунтування припущень спирається на конкретні дані, одержані в еволюційній біології, нейрофізіології, етології, психології розвитку та інших наукових дисциплінах. Цей підхід ґрунтується на тому, що когнітивний апарат пізнавальної діяльності людини не є його унікальним надбанням, а навпаки - результат тривалої еволюції пізнавальних здібностей, притаманних різним рівням організації життя. В самому фундаменті життя, тобто засвоєнні інформації в процесі еволюції закладений принцип утворення циклів зворотного зв'язку із взаємною трансмісією інформації. Таке явище в сучасній біології отримало назву гіперцикл. Спосіб набування і трансмісії інформації, притаманний для рівня генетичного розвитку, не дивлячись на його безумовну значимість для процесів еволюції, має певний недолік, а саме: фіксація кожного нового пізнавального акту вимагає відносно тривалого часу, т. як темпи мутацій не дуже високі й імовірність їх успіху відносно невелика. Цей недолік усувається на наступному рівні еволюції пізнавальних структур, тобто на рівні організмів, які використовують для засвоєння і трансмісії інформації апарат центральної нервової системи. Такі структури мають велику перевагу перед генним засобом засвоєння інформації, т. як вони володіють здатністю швидкого засвоєння і використання інформації. Саме на цьому рівні у високоорганізованих організмів формується система вроджених пізнавальних дій і схильностей до пізнання. Взяті у своїй єдності такі пізнавальні структури дістали назву раціоморфічного апарату. У науковий обіг цей термін

був введений психологом Е. Брунсвіком, проте тільки порівняльна біологія й етологія розробили таке значення цього терміну, яке дозволило еволюційній епістемології використати накопичений в цих наукових дисциплінах матеріал емпіричних досліджень для в'яснення специфіки формування когнітивного апарату пізнавальної діяльності.

Дисертант доводить, що оцінка біолого-еволюційного напрямку сучасної еволюційної епістемології не може бути однозначною. З одного боку, безумовної позитивної оцінки заслуговує прагнення прихильників цієї течії, опираючись на дані конкретних наукових дисциплін, перш за все біологічного циклу, чітко визначити предметне поле своїх досліджень. Підхід до еволюційної епістемології з точки зору критеріїв науковості, загальноприйнятих в природознавстві, а саме: пояснювальної сили, передбачувальної здатності, емпіричної перевіряючості, відрізняє у вигідний бік цю течію від інших епістемологічних напрямків. Висновки, до яких прийшли дослідники, що працюють у даній традиції, з точки зору критеріїв науковості безперечні. Дійсно, для сучасного дослідника безперечним є наявність в когнітивній структурі пізнавальної діяльності людини генетично детермінованих раціоморфічних інгредієнтів, які є наслідком еволюційного процесу. З цієї точки зору, прагнення біолого-еволюційних епістемологів відмежуватися від більш проблематичних з позицій критеріїв науковості результатів досліджень, отриманих прихильниками іншого напрямку, цілком ясне й прийнятне. Проте, виключення на цій основі цілого блоку епістемологічних проблем із розгляду нам здається неекстремним. З іншого боку, не можна погодитися з твердженням ряду прихильників цього

напряму про те, що еволюційна епістемологія є галуззю біологічної науки. Прагнення представників біолого-еволюційної епістемології: дослідити когнітивну систему людини виключно з позицій біологічного еволюціонізму і, відповідно, обмежити сферу застосування еволюційної епістемології вивченням генетично детермінованих раціоморфічних структур зумовило наростання критичних оцінок щодо цієї орієнтації і зростання інтересу до культурно-еволюційної епістемології.

У п'ятому розділі "Наукове пізнання як еволюційний процес" досліджується еволюційно-епістемологічна інтерпретація генезису наукового знання. При цьому вказується на те, що питання про правомірність застосування еволюційної парадигми до галузі науки є одним із найбільш дискутованих і неоднозначно трактованих питань у сучасній еволюційній епістемології. Відправною точкою в тих бурхливих дебатах, які розгорнулися в ній з приводу застосування еволюційної парадигми до наукового знання, стали ідеї Поппера.

У дисертації обґрунтовано положення про те, що напрямок еволюційної епістемології, який досліджує наукове знання як еволюційний процес неоднозначний, так як включає в себе ряд течій, які, в свою чергу, в своєму розвитку еволюціонізують. Така неоднозначність зумовлена різними прочитанням суті еволюційної метафори. В одному випадку робиться спроба поширення на галузь наукового знання принципів і концептуального апарату біологічного еволюціонізму; за своєю суттю ця спроба полягає в прагненні поширити біолого-еволюційну епістемологію на галузь знання. В другому випадку йде мова про побудову ієрархічної моделі знання, яка охоплює всі форми пізнавального процесу, починаючи від елементарних пізнавальних

дій і закінчуючи такими високоорганізованими формами, якими є наука і культура.

В узагальненому вигляді аналогії між розвитком органічної природи і наукою, на які орієнтуються прихильники біолого-еволюційної парадигми, можна сформулювати таким чином. По-перше, в природі і в науці нововведення є такими змінами, які згодом піддаються перевірці на життєздатність. По-друге, і в природі, і в науці серії невеликих іновацій готують значні зміни. По-третє, в цих двох сферах еволюційного процесу тільки після того, як мине певний час, можна помітити перерви поступовості в розвитку. По-четверте, для природи і науки типовим є те, що створюється більше варіантів, ніж виживає в дійсності. Нововведення знаходяться під сильним селективним тиском. По-п'яте, для природи має значення диференційований репродуктивний успіх. В науці цей репродуктивний успіх виражається в тій мірі, в якій зміни чинять стимулюючий вплив на нові дослідження.

Безперечно, ці аналогії адекватно описують реальні процеси еволюції знання. Разом із тим, прагнення прихильників біолого-еволюційної метафори перенести на розгляд закономірностей розвитку науки принципи і концептуальний апарат біологічного еволюціонізму викликає різко негативну реакцію з боку багатьох епістемологів. Жоден аспект теорії наукового знання, змодельованої на основі біологічного еволюціонізму, не викликає більшого несприйняття, ніж визначення наукових іновацій як концептуальних мутацій. Соціокультурні іновації, включаючи й ті, які мають місце в науці і інтенціонально визначеними, у той час як біологічні мутації виникають спонтанно.

Дисертант обґрунтовує положення про те, що прагнення до подалання обмежень, притаманних біолого-еволюційній парадигмі в науці, чітко проглядається у представників того напрямку теорії наукового знання, які орієнтовані на побудову ієрархічної моделі знання. Найяскравішим представником такої тенденції виступає Д.Кемпбелл. Він посідає особливе місце в сучасній еволюційній епістемології. Ним вперше була висловлена думка про те, що застосування еволюційної парадигми до знання можливе тільки на основі внесення відмінностей між рівнями знання, тобто на основі визначення ієрархічної природи знання.

Відштовхуючись від ідеї Поппера, згідно з якою процес людського знання включає в себе велику кількість механізмів, які діють на різних рівнях взаємопов'язаного функціонування ієрархічно взаємодіючих і володіючих певною формою селективно зберігаючих процесів, Кемпбелл будує свою модель "вбудованої ієрархії селективно зберігаючих процесів"

В дисертації показано, що на відміну від думки, якої дотримуються прихильники біолого-еволюційної епістемології, сфера наукового знання без сумніву є частиною предметного поля еволюційної епістемології. Звинувачення на адресу еволюційної теорії наукового знання в біологізаторстві, які набули в останні роки великого поширення в епістемологічній літературі, мають під собою ґрунт у тій мірі, в якій на теорію науки переносяться принципи і концептуальний апарат біологічного еволюціонізму. Застосування еволюційної парадигми до знання можливе тільки на основі внесення відмінностей між рівнями знання. При цьому розгляд взаємопов'язаного функціонування ієрархії знання на основі єдиного

алгоритму, що описує процеси отримання знання на всіх рівнях, не зміг дати адекватного пояснення механізмам функціонування наукового знання. Сучасна еволюційна епістемологія підійшла до розуміння необхідності розгляду специфіки еволюції наукового знання на основі аналізу закономірностей культурної еволюції.

У шостому розділі "Постпозитивізм і еволюційна епістемологія" показано, що тенденції розвитку сучасної еволюційної епістемології, особливо того її напрямку, який орієнтований на дослідження закономірностей генезису знання, отримали свій наочний прояв у постпозитивістській методології науки. З другого боку, показано, що еволюція постпозитивізму в значній мірі проливає світло на специфіку тих процесів, якими характеризується становлення і розвиток еволюційно-епістемологічних ідей.

Дисертант обґрунтовує положення про те, що відповідь на питання, чим зумовлено стрімкий вихід на провідні ролі в філософії науки постпозитивістських моделей наукового знання і настільки ж швидке зниження інтересу до них з боку методологів науки, багато в чому пов'язана зі з'ясуванням специфіки взаємовпливу постпозитивізму і еволюційно-епістемологічної теорії. У роботі показано, що досягнення постпозитивізму пов'язані з його переорієнтацією на розгляд науки як культурно-історичного феномену.

Як методологічну основу для реалізації програмної установки на розгляд закономірностей розвитку науки в культурно-історичному контексті постпозитивістськими методологами була обрана парадигма еволюціонізму. Подібний вибір зумовив, з одного боку, можливість оригінальних, нестандартних

підходів до традиційної проблематики філософії науки, вихід за межі усталених філософських уявлень, а з другого боку, дав привід для багатьох опонентів подібного вибору звинуватити постпозитивістських методологів, перш за все С.Тулміна, К.Поппера, Т.Куна в біологізаторському підході до проблем філософії науки. Проте, критики еволюційної парадигми в філософії науки не враховують того, що еволюціонізм у постпозитивістських філософсько-методологічних концепціях - це не просто поширення на галузь природознавства принципів еволюційної біології, а, швидше, певний світоглядний і загальнометодологічний підхід до аналізу науки, виражений у термінах еволюційної теорії.

Виходячи із сказаного, критичний аналіз постпозитивістських моделей науки, заснованих на ідеях еволюціонізму, не може бути зведений до звинувачення їх в біологізаторстві, а вимагає перш за все з'ясування закономірностей становлення і розвитку еволюційної парадигми в постпозитивізмі. З позицій такого підходу стає очевидним, що на формування еволюційних моделей науки здійснила найбезпосередніший вплив теорія еволюційної епістемології, або, точніше, біолого-еволюційна епістемологія. При аналізі факторів, що зумовили вплив біолого-еволюційної епістемології на постпозитивістські філософсько-методологічні концепції, необхідно врахувати, що становлення еволюційної парадигми в постпозитивізмі пов'язане з іменем Поппера, який є одним із основоположників теорії еволюційної епістемології.

Пріоритет еволюційних ідей Поппера в ранній період становлення постпозитивістських еволюційних моделей науки загальновізнаний. Проте, необхідно врахувати також і те, що

попперовські еволюційні погляди опиралися переважно на ідеї біолого-еволюційної епістемології. Розвиток самої біолого-еволюційної епістемології з необхідністю привів до висновку, згідно з яким ідеї біологічного еволюціонізму, які мають плідне застосування до аналізу закономірностей формування раціоморфічного апарату пізнавальної діяльності людини, разом із тим, недостатні для дослідження закономірностей генезису знання. Ця обставина зумовила частковий відхід ряду сучасних еволюційних епістемологів від принципів біолого-еволюційної епістемології і переорієнтацію на аналіз механізмів культурної еволюції і впливу цих механізмів на процеси формування і розвитку наукового знання, що знайшло своє вираження і в постпозитивізмі. Своєрідність постпозитивістського підходу до аналізу закономірностей розвитку науки полягає в тому, що в процесі розвитку постпозитивізму цей підхід зазнав своєрідної еволюції. Загальна спрямованість цього процесу виглядає так. Від Поппера до Куна, а потім до Тулміна зростає прагнення до витлумачення еволюціонізму як методологічної основи пояснення розвитку феномену культури, включаючи і такий її аспект, як наука, тобто тенденція переорієнтації від біолого-еволюційних теоретичних побудов до культурно-еволюційної епістемології.

У сьомому розділі "Культурно-еволюційна епістемологія" на основі аналізу основних тенденцій розвитку сучасної еволюційної епістемології визначені пріоритетні напрямки дальшої розробки її проблематики.

В дисертації обґрунтовано положення про те, що одним із найперспективніших напрямків розвитку еволюційної епістемології є орієнтація наукового пошуку дослідників, які працю-

ють у даній традиції, в напрямку створення принципово нової течії епістемологічної думки - культурно-еволюційної епістемології. Автор показує, що ідея про можливість проведення аналогій між філогенетичним і культурним розвитком в еволюційній епістемології була висловлена одним із засновників даного філософського напрямку К. Лоренцем. Культурологічні ідеї в галузі еволюційної епістемології можна звести до трьох положень. По-перше, він розглядає культуру як життєву систему. По-друге, для нього культура в певному зміслі є філогенетичним процесом. По-третє, співвідношення між філогенетичним і культурним розвитком він трактує як взаємодію генетично детермінованих, інваріантних когнітивних структур і швидко змінюваного культурно акумульованого знання, яке формується в межах певних культурних традицій.

Розвиток такого підходу в сучасних дослідженнях спирається на ідеї, сформульовані Гекслі, Артігіані, Каваллі-Сфорца, Фелдманом, Ламсденом, Уілсоном та іншими епістемологами. На основі аналізу культурно-еволюційної орієнтації сучасної еволюційної епістемології, автором показано, що еволюційна парадигма володіє значною евристичною навантаженістю в тому випадку, якщо розглядати еволюцію як всеосяжний процес розвитку універсуму, який включає в себе неорганічну, біологічну і культурну еволюції. Концептуальна еволюція, в свою чергу, є сферою ширшої і глибокої культурної еволюції. Таким чином, якщо і виникає необхідність опису концептуальної еволюції, то в такому випадку в першу чергу, слід шукати схожість механізмів її функціонування з механізмами культурної еволюції. Крім того, не можна не враховувати біологічну природу людської пізнавальної діяльності. Звідси

впливає, що специфіка культурно-еволюційної епістемології передбачає вивчення закономірностей концептуальної еволюції з урахуванням специфіки як біологічної, так і культурної еволюції. В силу того, що і біологічна, і культурна, і концептуальна еволюції являють собою сфери прояву всезагальної еволюції універсуму, то цілком природньо припустити, що в основі всіх цих сфер знаходяться загальні, найбільш фундаментальні принципи. Специфіка дослідження цих принципів у сфері еволюції передбачає вивчення структури, функцій і генезису наукової культури.

З культурно-епістемологічних позицій наукова культура, будучи системоутворюючим елементом культури, являє собою синтез усіх форм і засобів наукової діяльності, які на тому чи іншому історичному етапі забезпечують саме існування і розвиток науки як специфічного культурного феномену. Особливістю одного з еволюційних принципів - принципу інваріантності в сфері наукової культури полягає в розгляді інтелектуальних структур, які зберігають цілісність і єдність певної наукової дисципліни, а саме: ідеалів науковості, норм науки, горизонтів інтелектуальних очікувань і т.і. Дія механізмів культурної трансмісії в науковій культурі полягає у здатності людини володіти нею ж досягнутим знанням природи і джерелом цього знання і відтворювати їх у часі і просторі. Механізми науково-культурної трансмісії слід розглядати як систему кумулювання, кодування, трансляції і репродукування вироблених у процесі наукової діяльності науковим товариством навиків, досвіду, знань і відтворення їх у наступних поколіннях членів наукового товариства. Таким чином цей механізм стає основою як індивідуального, так і колективного

пізнання на кожному з етапів наукової еволюції.

З дисертаційної теми автором опубліковані такі роботи:

1. Эволюционная эпистемология: становление новой философской парадигмы. - Днепропетровск: Изд-во Днепропетровск. ун-та, 1994. - 192 с.

2. Еволюційна парадигма в епістемології: закономірності становлення та перспективи розвитку// Трансформації філософсько-світоглядних парадигм в сучасній англо-американській філософії (у співавторстві). - К.: Наукова думка, 1994. - 67 с. (у видавництві)

3. Епістемологія: від трансценденції до еволюції// Філософська та соціологічна думка. Український науково-теоретичний журнал. - Київ, 1993. - №2. - С. 51-67.

4. Культурно-еволюційна епістемологія: досвід постановки та раціональної реконструкції проблеми// Філософська та соціологічна думка. Український науково-теоретичний журнал. - Київ, 1994. - №9/10. - С. 40-56.

5. Эволюционная модель развития технического знания С. Тульмина// Философские проблемы современного естествознания. Республиканский межведомственный научный сборник. - Киев, 1985. - Вып. 59. - С. 121-127.

6. Концепция "панэволюционизма" в постпозитивизме//Проблемы философии. Республиканский межведомственный научный сборник. - Киев, 1990. - Вып. 86 - С. 9-17.

7. Критичний аналіз постпозитивістського тлумачення культурної детермінації науки// Вісник Київського університету. Питання філософських наук (у співавторстві). - Київ,

1990. - Вип. 22. - С. 19-25.

8. Еволюційна епістемологія сьогодні: пріоритет раціоморфічних структур або генезису знання?// Вісник Київського університету. Серія: філософія, політологія, соціологія, психологія. - Київ, 1993. - С. 22-30.

9. Еволюційна епістемологія: виклик традиційній філософії?// Монастирський острів. Культурологічний журнал. - Дніпропетровськ, 1994. - №3. - 24 с. (у видавництві).

10. Современная философия науки и эволюционная эпистемология// Вестник Днепропетровского университета. Серия: история и философия науки и техники. - Днепропетровск, 1994. - №2. - 12 с. (у видавництві).

11. Проблема единства экстерналистского и интерналистского подходов к развитию науки в концепции С. Тулмина// Актуальные вопросы совершенствования развитого социализма в свете марксистско-ленинской концепции целостности. - Харьков, 1985. - 6 с. Рукопись депонирована в ИНИОН АН СССР N 22288 от 29.08.1990 г.

12. Генезис проблемы культурной детерминации науки в современном постпозитивизме. - Днепропетровск, 1990. - 17 с. Рукопись депонирована в ИНИОН АН СССР N42850 от 12.09.1990 г.

13. Научная культура: сущность, структура, функции. - Днепропетровск, 1990. - 12 с. Рукопись депонирована в ИНИОН АН СССР N42849 от 12.09.1990 г.

14. Проблема рациональной реконструкции истории науки в биологизмистской концепции С. Тулмина//К. Маркс: философия, социология, идеология. IV Всесоюзные философские чтения молодых ученых /Звенигород, 4-8 мая 1984. / Тезисы к конференции. - М., 1984, - Вип. 10 - С. 100-101.

15. Культурно-исторический контекст развития научного знания в философско-методологической модели эволюции науки С. Тулмина// Критика немарксистских концепций социального прогресса. IV Московские философские чтения молодых ученых. Тезисы докладов. - М., 1986. - Вып. 6. - С 93-95.

16. Современная научная культура и ее роль в перестройке социокультурных процессов общества// Перестройка: философские и социальные аспекты. Тезисы докладов и выступлений к научной конференции. - Днепропетровск, 1989. - С. 159-160

17. Научная культура и мировоззрение// Мировоззрение в развитии: сущность, функции, уровни. Тезисы докладов и выступлений к межрегиональной научной конференции. - Днепропетровск, 1990. - С. 72-74.

18. Концепция "интеллектуальной экологии" в современном постпозитивизме// Философия в современном мире. Тезисы докладов и выступлений на межрегиональной научно-теоретической конференции. - Днепропетровск, 1991. - С. 34-36.

19. Постпозитивизм и национально-психологические факторы развития научного знания// Национальная психология и духовные ценности народа. Материалы межрегиональной научно-теоретической конференции. - Днепропетровск, 1994. С. 100-102.

20. Проблеми культурної детермінації науки: пошуки та знахідки у вітчизняних дослідженнях// Історія науки і техніки: проблеми дослідження, викладання, гуманізації освіти. Тези до Всеукраїнської науково-методичної конференції. - Дніпропетровськ, 1994. - С. 162-164.

АНОТАЦІЯ

Токовенко А. С. Эволюционная эпистемология: история, современное состояние, перспективы развития.

Диссертация на соискание научной степени доктора философских наук по специальности 09.00.03 - история философии, Днепропетровский государственный университет, Днепропетровск, 1994.

Диссертация является рукописью, в которой исследуются историко-философские и теоретико-методологические основания одного из новейших направлений современной философской мысли - эволюционной эпистемологии. Установлено, что эволюционная эпистемология исследует генезис знания на основе идей эволюционизма.

Ключові слова: епістемологія, еволюція, знання, культура.

ANNOTATION

By Tkovenko A. S. "Evolutionary Epistemology: History, Present State, Prospectives"

The thesis is for a doctor's degree on history of philosophy (the code of the specialisation 09.00.03), Dnepropetrovsk State University, 1994.

The form of the thesis is a manuscript. It contains researches on historical and theoretical-methodical bases of one of the latest tendencies of present philosophy - evolutionary epistemology. Evolutionary epistemology is established to be oriented on research of genesis of knowledge on the basis of evolutionary idea.

The key words: epistemology, evolution, knowledge, culture.

45

MIN. 67-37-100.

454960

AB 31.021

AB 31.021